

Õeldise ühildumine alusega¹

Sirje Mäearu

Eesti Keele Instituudi vanemkeelekorraldaja

Nagu näitavad pöördumised Eesti Keele Instituudi keelenõuande poole, valmistab keeletarvitajale raskusi õeldisverbi arvuvormi valik, kui aluseks on hulgasõna(fraas), kui aluseid on mitu või kui sisult ainsuslik alus on lauses mitmuse vormis. Kuigi küsimusi on esitatud palju, on neid juhtumeid vähe, kus aluse ja õeldise ühildumine teksti mõistmist mõjutab.

Mitmuslik alus

Õeldis ühildub täisalusega (ehk nimetavas käandes alusega) isikus ja arvus, ühildumine on harilikult vormiline, kuid mõnikord võib õeldisverbi arvuvormi valikut mõjutada aluse sisu.² Mitmuse vormis täisaluse korral on õeldis enamasti mitmuses, nt *Nõmmelastele teevad* (mitte teeb) *enim muret linnaosa kehvad ja kitsad tänavad. .. asjas, kus kahepoolse lepingu kohaldamisel tunnustasid Madalmaad Belgias elavate isikute õigust, vrd .. tunnustas Madalmaade Kuningriik ..*

Keeletarvitajas on kõhklusi tekitanud õeldise valik juhtudel, kus sisult ainsuslik alus esineb mitmuse vormis. Sellised on näiteks asutuste või väljaannete nimed või pealkirjad (MTÜ) *Paju Pansionaadid*, (ajaleht) *Saku Sõnumid*, (raamat) „*Siioni tarkade protokollid*”.

Mida soovitavad õigekeelsusallikad? „Eesti keele käsiraamatu” 2000. aastal ilmunud teine, täiendatud trükk ütleb (lk 362), et vormilt mitmusliku, kuid sisult ainsusliku aluse korral on õeldis mitmuses, nt *Teie olete sümpaatne inimene. Leigarid esinevad vabaõhumuuseumis.* „Lause õigekeelsus” (2006, lk 16) täpsustab, et kui aluseks on üksikobjekti mitmuslik pealkiri või nimi, siis on õeldis tavaliselt ainsuses, ehkki veaks ei tuleks pidada ka mitmuse kasutust, nt „*Suvitajad*” (= film „*Suvitajad*”) *valmis poole aastaga*, „*Suvitajad*” *mõjutasid eesti filmi arengut.* „Eesti keele käsiraamatu” kolmas, täiendatud trükk (2007, lk 450) peab seevastu mõlemat võimalust võrdselt võimalikuks: „Kui aluseks on üksikobjekti mitmuslik pealkiri või nimi, siis võib õeldis olla nii mitmuses kui ka ainsuses.”

Seega: *tulid appi Põhja Pojad ~ tuli appi Põhja Pojad* (= rügement *Põhja Pojad*); konkursi *võitsid Atko Liinid ~ konkursi võitis Atko Liinid* (= AS *Atko Liinid*); *Paju Pansionaadid osutavad ~ Paju Pansionaadid* (= MTÜ *Paju Pansionaadid*) *osutab*; „*Siioni tarkade protokollid*” *ilmusid ~ „Siioni tarkade protokollid*” (= raamat „*Siioni tarkade protokollid*”) *ilmus*.

Kui mitmuslik nimi või pealkiri näitab objekti liiki (sisaldades nt sõnu *toimetised*, *sõnumid*, *uudised*), on õeldis eelistatavalt mitmuses, kuid võimalik on ka ainsus.³ Nt *Saku Sõnumid hakkavad ~ hakkab ilmuma*; *Ametlikud Teadaanded ilmuvad ~ ilmub alates 01.07.2003 ainult elektrooniliselt*.

¹ Aluse ja õeldise ühildumise kohta vt **Mati Erelt, Tiiu Erelt ja Kristiina Ross**. Eesti keele käsiraamat. Tallinn 2007, lk 449–453; **Mati Erelt**. Lause õigekeelsusest. Tallinn 2006, lk 16–19; **Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael ja Silvi Vare** Eesti keele grammatikast II. Tallinn 1993, lk 27–29; Internetis <http://www.eki.ee/books/ekkr/sy18.html>.

² Eesti keele käsiraamat, lk 449–450.

³ Eesti keele käsiraamat, lk 450.

Hulgafraas aluseks

Kogust märkivate hulgasõnade *enamik, osa, hulk, mitu, muist, paar, tosin* puhul on öeldis enamasti ainsuses. Kui selline hulgasõna paikneb lause algul ja teda laiendab loendatav nimisõna, pole päris võimatu kasutada ka mitmust.⁴ Nt *Enamik müügiga tegelevaid ettevõtteid⁵ jätab ~ jätavad olulise kasumiteenimisvõimaluse kasutamata. Mitu last oli ~ olid haigeks jäänud. Tosin meest hüppas ~ hüppasid autokastist alla ja jäi ~ jäid kõheldes vaatama.* Lause lõpul paikneva hulgafraasi korral on öeldis ainsuses, nt *Kevadeks kerkib Keilas Loode-Keila uuselamute piirkonda mitu ridamaja. Möödus paar kuud. Tänavu kevadel kaitseb magistritöö vähemalt tosin tudengit.* Samamoodi ka *Lepingupoolt võib alalises komitees esindada kas üks või mitu delegaati.*

Viimases lauses esinev rindtarind *üks või mitu delegaati* väärrib lähemat vaatlust. Tarind on tähelepanuväärne selle poolest, et siin rakendatud ellips ehk väljajätt on reegli mõttes erandlik. Teatavasti võib ellipsit kasutada siis, kui ärajäetav element korduks muidu täpselt samas vormis ja funktsioonis. Rindtarindi *üks delegaat või mitu delegaati* esimesest liikmest ärajäetud sõna on nimetavas käändes (*delegaat*), allesjäänud sõna aga osastavas käändes (*delegaati*). „Lause õigekeelsus” esitab näite selle kohta, kus tarind *üks või mitu* on sihitiseks, konstateerides, et tarbetu on nõuda väljajäetava sihitise vormilist identsust allesjääva sihitisega: *Liikmesriigid määravad ühe (riigiasutuse) või mitu riigiasutust, mis täidavad ..*⁶ Seda seisukohta saab laiendada ka aluseks oleva *üks või mitu* -tarindi kohta: *Lepingupoolt võib alalises komitees esindada kas üks või mitu delegaati.* Selline erandlik väljajätt on ökonoomne võimalus vältida pikkade fraaside kordamist, nt *Aksiaseltsi võib asutada üks või mitu juriidilist või füüsilist isikut, vrd Aksiaseltsi võib asutada üks juriidiline või füüsiline isik või mitu juriidilist või füüsilist isikut. Üks või mitu* -tarindi asemel kasutatakse ka vormistust, kus mitmuse tunnus lisatakse ainsuse vormile sulgudes. Selline vormistus märgib, et sõna võib lugeda ka ilma sulustatud tähtedeta.⁷ Nt *tootja(d) oli(d)* tähendab kas *tootja oli* või *tootjad olid*. Sellist võtet saab kasutada näiteks ühildumise poolest tülika v-kesksõnalise täiendiga tarindi *teenuseid osutav üks või mitu ettevõtjat kohaldab* lahtiharutamise asemel: *Liikmesriigid tagavad, et lõikes 1 nimetatud teenuseid osutav(ad) ettevõtja(d) kohaldab (kohaldavad)*⁸ *teiste ettevõtjate poolt neile esitatud teabe käitlemisel mittediskrimineerimise põhimõtet.*⁹

Kui aluseks on hulgafraas, mille peasõnaks on **põhiarvsõna**, on võimalik nii mitmuslik kui ka ainsuslik öeldis. Emma-kumma eelistuse määrab hulgafraasi paiknemine ja hulga täpsus.¹⁰ Mitmuse kasutust soosib hulgafraasi paiknemine lause algul ja hulga täpsus, nt *Kakssada meest lähevad ~ läheb. 15 last said ~ sai mürgituse. 25-st 6 arvavad ~ arvab niimoodi. Kolm töötajat viibisid ~ viibis täiendusõppel.* Ainsuse kasutust soosib hulgafraasi paiknemine lause

⁴ Sealsamas.

⁵ Hulgasõna laiend saab olla nii osastavas (*enamik seadusi*) kui ka seestütlevas käändes (*enamik seadustest*). Ehkki seestütlevas käändes laiendiga fraas märgib laiendiga märgitu kui terviku osa, ei ole soovitatav seestütlevaga liialdada, sest terviku ja osa suhe ilmneb ka muudest asjaoludest (nt hulgasõnade (*osa, enamik, muist*) osatähendusest. – Eesti keele käsiraamat, lk 552.

⁶ **Mati Erelt.** Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused. Tartu 2006, lk 135.

⁷ Eesti keele grammatika II, lk 417.

⁸ Kui mitmuse vormi ei saa moodustada ainsusele mitmuse tunnust liites, siis peaks kogu tüve kordama.

⁹ Seesuguse võimaluse on *üks või mitu* -tarindi kõrvale pakkunud Maire Raadik. – **Maire Raadik.** Mida eurotolkijad keelenõust küsivad? – Euroopa Liidu keel kui meie ühine keel. Artiklite kogumik. Eesti Keele Instituut. Eesti Keele Sihtasutus, 2008, lk 65.

¹⁰ Eesti keele käsiraamat, lk 450–451.

lõpus ja hulga ebamäärasus, nt *Aastaga sulges ~ sulgesid ukse¹¹ kuus reisibürood. Eile sai ~ said Pärnumaal, Võrus ja Tallinnas juhtunud liiklusõnnetustes kokku vigastada neli inimest. Üldkoosolekust võttis ~ võtsid osa 8 hääleõiguslikku liiget. Kümnekond saadikut lahkus saalist. Asutuses töötab inimest kolmkümmend.*

Tähele tuleb panna seda, et kui arvsõnalisel alusel on **määratlev laiend**, on öeldis mitmuses¹², nt *Kõik kolm esinejat jäid haigeks. Kellele läksid esimesed 100 000 krooni? Ruumi astusid järgmised viis võistlejat. Kaks viimast tähte jäävad hääldamata.*

Kui laiendiks on järjestussõna (*esimene, viimane, eelmine, järgmine*), saab see paikneda nii põhiarvu ja selle nimisõnalise laiendi vahel (järjestussõna laiendab nimisõna: *kuus viimast kuud*) kui ka hulgafraasi ees (järjestussõna laiendab kogu fraasi: *viimased kuus kuud*).¹³ Järjestussõna sisaldavate arvsõnafraaside käänamisel tuleb tähele panna, et muude käänete kui nimetava puhul asendub sõltumussuhe ühildumissuhtega¹⁴, nt fraasi *kuus viimast kuud* alaleütlev on *kuuele viimasele kuule*. Järjestussõna eesasendi korral muutub mitmuslik järjestussõna ainsuslikuks (mitte ainsuslik hulgafraas mitmuslikuks), nt fraasi *viimased kuus kuud* omastav on *viimase kuue kuu* (mitte *viimaste kuute kuude*).

Hulgasõnafraaside hulgast eristuvad sellised, mis sisaldavad **protsendimärki** % või **sõna protsent**. Uuemates õigekeelsusallikates pole seesuguseid tarindeid käsitletud, kuid keelettartvaja vajab nende puhul abi. Suurem osa küsimusi on hulgafraaside kohta, mida laiendab mitmuslik nimisõna, nt „Kuidas on õige, kas *sada protsenti inimestest leidis* või *leidsid*?”. Tihti küsitakse öeldise vormi kõrval ka laiendi käänet, nt „Kas *25% küsitluid* või *küsitlute vastas* või *vastasid*?”. Selline laiend on tavapäraselt seestütlevas käändes, nt *viis protsenti meestest, 25% küsitlute vastas*, kuid nimisõnaliste hulgasõnade eeskujul (*enamik mehi, osa küsitluid*) oleks võimalik ka osastav kääne: *viis protsenti mehi, 25% küsitluid*. Ilma laiendita hulgafraaside puhul on probleem öeldise arvus: „Kas *11% leiab* või *leiavad*?”, „Kas *50 protsenti vastas* või *vastasid*?”. Kuna tegu on põhiarvsõna sisaldava fraasiga, võiks öeldise ühildamisel arvestada nende kohta antud soovitusi: *11% leiavad ~ leiab; 50 protsenti vastasid ~ vastas*. Samas mõjutab laiendiga hulgafraasi puhul öeldise arvu valikut kindlasti see, et protsentides väljendatu on osa laiendiga märgitust kui tervikust. Selles mõttes saaksid ühildamisel eeskujuks olla kogust märkivad hulgasõnad (*osa ettekandeid käsitles ~ käsitlesid*). Seega, kui hulgafraasi laiendab loendatav nimisõna ja fraas paikneb lause algul, on ainsuse kõrval mõeldav ka mitmus. Nt *Ainult 50% õppijatest esitas ~ esitasid päeviku iga nädal. Vaid 39% eurooplasi väidab ~ väidavad, et on poliitikast väga huvitatud. 5% meestest oli ~ olid proovinud kanepit. Kui fraas paikneb lause lõpus, võiks kasutada ainsust, nt Linnades elab 5% inimesi. Seda leidis 25% küsitlute vastas*.

Keelettartvaja jaoks on tülikas sõna **pool**, mis käitub mitmusliku laiendi korral kahtviisi: 1) seostab endaga seestütlevas käändes laiendi, olles ise ainsuses või mitmuses, nt *pool liikmetest puudus koosolekult ~ pooled liikmetest puudusid koosolekult*; 2) toimib omadussõnalise täiendina, nt *pooled liikmed puudusid koosolekult*. Pikemalt on selle sõna ühildumisest kirjutanud Maire Raadik.¹⁵

¹¹ Öeldise mitmus laieneb ka öeldistäitele, s.o *olema*-verbi laiendavale nimi- või omadussõnale (*Nad olid juristid Nad olid eesrindlikud*), kuid mitte tingimata muudele öeldise laienditele, nt *Mehed panid lipsu ~ lipsud kaela*. – Eesti keele käsiraamat, lk 452.

¹² Eesti keele käsiraamat, lk 451.

¹³ Põhiarvsõna ja järjestussõna omavaheline järjestus on üsna vaba. – Eesti keele käsiraamat, lk 538.

¹⁴ Eesti keele grammatika II, lk 140.

¹⁵ Põhjalikumalt on sõnast *pool* kirjutanud Maire Raadik eurokeelekogumikus. – **Maire Raadik**. Mida eurotõlkijad keelenõust küsivad? – Euroopa Liidu keel kui meie ühine keel. Artiklite kogumik. Eesti Keele Instituut. Eesti Keele Sihtasutus, 2008, lk 66–67.

Mitu alust

Kahe või mitme **ja-** või **ning-**sidesõnaga rinnastatud ainsusliku täisaluse (kui sisulise mitmuse) puhul on öeldis harilikult mitmuses, nt *Sõna võtavad Jaanus Kask ja Alfred Kuning. Ülesannete täitmiseks puuduvad tal ettevalmistus ja vaba aeg.*

Öeldis on mitmuses ka ainsuslike liikmetega rindühendi korral, kus liikmete kokkulangevaid põhju pole korratud. Nt *Nõupidamisest võtavad osa Taani ja Hispaania põllutööminister (mitte põllutööministrid). Lõunaregiooni hakkavad kuuluma Valga, Tartu ja Võru maakond (mitte maakonnad).* Tähele tuleb panna ka seda, et ellipsi korral ei muudeta põhja mitmuslikuks. „Lause õigekeelsus” (lk 79) möönab, et tegelikus keeletarvitus kohtab sageli ka mitmust, ning lisab, et seda ei tasuks veaks pidada, kuid kuna mitmuse kasutusel pole ainsusega võrreldes sisulisi eeliseid, oleks soovitatav endiselt ainsust eelistada.

Öeldise vormi kaudu saab teada anda, kas aluseks olev rindühend on sisult mitmuslik või ainsuslik. Lausetes *Ettevõtte parim kirjakandja ja parim kuller töötavad Saaremaal ja Rahandus- ja majanduskomisjon tänavad* on tegu sisulise mitmusega (kirjakandja ja kuller on eri isikud ning komisjone on kaks) ning lausetes *Ettevõtte parim kirjakandja ja kuller töötab Saaremaal ja Rahandus- ja majanduskomisjon täna* sisulise ainsusega (kirjakandja ja kuller on üks ja sama isik ning komisjone on üks).

Rindühend, mille liikmed on osalt ainsuses, osalt mitmuses, nõuab tavaliselt öeldisverbi mitmust, nt *Muret tegid poliitika heitlikkus ja päevapoliitilised kavatsused. Linnad ja linnaelu olid muutumas meie elu osaks. Rahakotis olid ID-kaart, juhiluba ning pangakaardid.*

Nii .. kui ka -rinnastuse korral on ainsuslike liikmetega rindühendi puhul võimalik nii ainsuslik kui ka mitmuslik öeldis¹⁶, nt *Puhkusele läks ~ läksid nii president kui ka peaminister.* Kui üks rindliige on ainsuses ja teine mitmuses, peaks öeldis olema mitmuses, nt *Nii Rootsi kui ka Ameerika Ühendriigid võtavad meelevasti vastu hea haridusega noori inimesi.* **Nii .. kui ka** -tarindiga kiputakse liialdama. Kui rindühendis on üle kahe liikme, võiks eelistada **ja/ning** -rinnastust, nt *Belgia, Austria ja Soome delegatsioon esitasid avalduse.*

Või-rinnastuse korral, kui ainsuses olevaid aluseid seob sidesõna **või**, on öeldis ainsuses, nt *Ettepaneku saab (mitte saavad) esitada rektor või dekaan.*

Alused võivad lauses olla **eri isikus**. Kui **ja/ning**-rinnastuse korral on üks rinnastatud alus **isikuline asesõna**, siis on öeldis mitmuses ning asesõnale vastavas pöördes¹⁷, nt *Kas sina ja sinu laps olete ristitud?* Kui asesõnalisi aluseid on rohkem, on öeldise pöördelõpu määramisel esimesel isikul eesõigus teise ja kolmanda ees ning teisel isikul kolmanda ees, nt *Teie ja tema teete selle töö ära.* **Ja/ning**-rinnastuse korral on kõik osalised võrdsed. Kui aga üks osalistest on põhiosaline ja teine kaasosaline, saab viimast väljendada kaasaütleva käändega, nt *Ma kirjutan koos kolleegiga ettekannet.* Kaasolu märkimisel jääb öeldis ainsusliku aluse puhul ainsusesse olenemata sellest, kas kaasaütlevas käändes sõna paikneb alusest kaugemal või vahetult selle järel, nt *Proua Mänd sõidab ühes pojaga välismaale. Teise koha sai (mitte said) isa koos tütre Aidaga.* Kaasosalisele osutab enamasti kaasaütlev käänne ja sõnad *koos* või *ühes*. Sagenenud on sõna *koostöö* seesütleva käände vormi kasutus kaasolu väljendamisel, nt *Ministeerium koostöös sihtasutusega kuulutab* (mitte *kuulutavad*) *välja ..*

¹⁶ Eesti keele käsiraamat, lk 452.

¹⁷ Sealsamas.

Isikuliste asesõnade puhul kasutatakse ka nii põhi- kui ka kaasosalist hõlmava mitmusliku asesõnaga malli, nt *Teie Mihkliga toote Anni lasteaiast ära. Me teeme seda koos kolleegiga.* See venemõjuline tarind on eesti keeles käibel juba ligi kakssada aastat.¹⁸ Ehkki aeg-ajalt on selle võõrapärasusele tähelepanu juhitud, on mall juba sedavõrd kodunenud, et seda välja tõrjuma hakata pole mõtet. Küll ei tasuks unustada ka *ja/ning* -rinnastust ja traditsioonilist kaasolutarindit, nt *Sina ja Mihkel toote Anni lasteaiast ära. Ma teen seda koos kolleegiga.*¹⁹

¹⁸ Uno Liivaku, Henno Meriste. Kuidas seda tõlkida. Järeltormatusest eestinduseni. Tallinn 1975, lk 70.

¹⁹ Lause õigekeelsus, lk 81.